

En forgjort herremand

Av

Hans H. Fussing.

Mellem de familiepapirer, som den lærde Karen Brahe har samlet, og som endnu findes opbevaret i hendes bibliotek, er et interessant dokument, der stammer fra hendes morfader Falk Gøye til Hvidkilde, og som giver et billede af det syttende aarhundredes tro paa troldkyndige personers evne til at forgøre mennesker. Desværre har det ikke været muligt at skaffe oplysninger om denne sag ad andre veje, men om den stakkels „forgjorte“ Eiler Bille ved man en del fra hans ligprædiken. Den blev holdt av biskoppen Hans Mikkelsen ved begravelsen i St. Knuds Kirke i Odense. Senere blev liget ført til Eiler Billes sognekirke Aastrup, hvor han blev bisat.

Eiler Bille var født paa Hvidkilde 1604 som søn av Marqvard Bille og hans hustru Susanne Brockenhuus, og allerede som barn var han meget svagelig. Desuagtet blev han efter tidens skik i en alder av blot 16 aar sendt ud paa en lang udenlandsrejse for at fuldende sin uddannelse ved at se fremmede steder og lære at omgaas mennesker. Rejsen, der varede til 1627, gik til Tyskland, Italien, Frankrig, England og Nederlandene, saa den unge adelsmand havde set sig godt om, da han ved sin hjemkomst traadte i sin

konges tjeneste som hofjunker. Aaret efter blev han rytter-officer og deltog i den sidste del av Kejserkrigen, hvad der næppe har været til gavn for hans vaklende helbred, og allerede 1630 traadte han ud av statstjenesten og tog ophold hos sin fader paa Hvidkilde. 1631 døde imidlertid Marqvard Bille, og sønnen overtog Nakkebølle, hvor han opholdt sig næsten hele resten av sit liv, medens hans eneste søster Karen Bille og hendes mand Falk Gøye arvede Hvidkilde.

Eiler Bille var stadig sygelig, og en baderejse til Itzehoe bragte ham kun en midlertidig lindring. I aarevis var han syg av „et flod med hæftige smærter“, og i november 1646 fik han et apoplektisk tilfælde. Hans søster og svoger, til hvem han stod i det bedste forhold, besøgte ham, „saa tit som mueligt vaar oc skee kunde“, og efter nedenstaaende at dømme, har Falk Gøye taget sig varmt av sin svogers sager. Selv om det lykkedes at faa fat i den arge hex, blev Eiler Bille dog ikke rask, men døde d. 8. oktober 1649. Han skildres som en from mand, der i sin sygdom lod sig bære til Aastrup kirke for at høre hr. Jørgen, og han siges at have være vellidt av alle og at have været sine bønder en god herre.

Denne præst, hr. Jørgen Jacobsen til Vester Aa-bye og Aastrup, var vist ikke nogen helt tiltalende person. I hvert fald blev han i 1653 suspenderet fra sit embede for uforskammet og forargelig opførsel ved et provstevalg.

Selve dokumentet bærer udskriften „Anlangende den quinde, som vaar fængselig anholden for troldom paa Nachebølle“, og desuden staar der under det: „Dette er en rigtig copi aff dend instrux, mig aff dend goede mand velb. Falch Gjøe epter begiering med deelt, bekiender jeg med egen haandt Peder Brandd“.

Det synes saaledes, at være en instrux, som Falk Gøye har givet Peder Brandd, der formodentlig har været den

foged paa Nakkebølle, der paa herskabets vegne har ledet undersøgelsen i trolddomssagen, og i instruxen faar han at vide, baade hvordan han skal forholde sig med hexen under hendes fængsling, og hvordan hun skal forhøres paa herredstinget. Desværre mangler tingbogen for dette, som for saa mange av de nærmeste aar, og kirkebogen har intet om sagen, skønt personer, der var medskyldige i trolddomssager, efter Chr. IV's reces av 1643 skulde staa offentlig skrifte. Herav kan dog næppe slutes, at hun skulde være blevet frifundet for anklagen.

Da dokumentet jo ikke er egenhændigt, har dets stave-maader, næppe nogen større interesse, og retskrivningen er derfor moderniseret, ligesom der intet hensyn er taget til den planløse tegnsætning og brug av store bogstaver. Det lyder saaledes:

„Eftersom mit betænkende begæres, hvorledes skal forholdes med den kvinde, som nu paa tirsdag skal paa Saltinge herredsting og forhøres og gøre sin bekendelse anlangende adskillige personer, som hun udlægger at være aarsag i min svoger Eiler Billes svaghed, da saavidt som hendes person belanger, gør hun vel at forvares og ikke tilstedes, at hver mand kommer hende i tale, og udi altingest holdes den maade, at hun hverken ved haard fængsel og tvang afskrækkes at sige sandhed, ej heller ved for stor lemfældighed tager aarsag til løgnagtig bekendelse, som hun ved ingen efterretning kan bevise.

Præsten bør, naar tid og lejlighed det kan tilstede, hende flitteligen at besøge og til sandheds bekendelse at formane, hende foreholde hendes ugudelige levned og i alle maade gøre sig flid, at han ved alvorlig formaning kan af hende udlede, hvorledes hun kommer til at udlægge de personer, hun angiver, om hun saadant ved af sig selver eller ogsaa det af andre haver spurgt.

Paa tinget kan saaledes forholdes:

Først at spørge hende, om hun er bevidst, hvad der er aarsag i Eiler Billes svaghed. Hos denne post skal agtes, at dersom hun nogle udelukker af dennem, som hun tilforn haver bekendt paa, at de da hende forholdes, at hvad aarsag hun dennem tilforn haver udlagt.

Item at spørge hende, om hun flere ved, end som hun allerede har udlagt, og skal vel agtes, at hun siger klare og bare ord og ej halve og forventede ord.

Hun skal tilspørges, hvo de kvinder var udi det barselhus, som hørte de ord, Tekla skulde have sagt og hende foreholde, at efterdi hun ved af saadan ord at sige, da kan hun og vide med samme kraft, hvo samme personer haver været, som da var til stede og det hørte, eller ogsaa navngive, hvem hende saadant haver sagt, om hun endnu ikke vil vise de ansigter efter hendes forrige erbydelse.

At spørge hende, hvoraf hun haver slig forfarenhed efter de spørgsmaal, hende paa Nakkebølle er foreholdt.

Naar hun haver gjort hendes bekendelse, da hende at foreholde denne sags vigtighed, som angaar ære og liv og hendes egen salighed og hende derfor lade vide, at det endnu skal stande hende frit for at sige nej eller ja, thi dersom hun ikke med gode vilde bekende al sin sandhed, saa skal hun dog i længden blive nødt dertil paa en haardere og slemmere manér.

Skal hun ogsaa spørges, hvorfor hun ikke efter hendes erbydelse, der hun gik ledig og løs, bragte det saavidt, at de mennesker, som hun angiver at have givet Eiler Bille sit onde, at de skulde selv gaa op for hannem og selv være det bekendt, efter som hun sig dertil erbød ubedet og utilspurgt.

Til slutning ivrigen hende formane og foreholde, om hun nu haver sagt alt det, hun ved.

Actum Hvidkilde 4. februarii 1649.

Falch Gøe Hendrichsen.“

Det ser ud til, at den navnløse kvinde har beskyldt en hel del andre personer for at have forgjort Eiler Bille, men om der deri ligger, at hun selv har været med og selv har troet paa sine udsagn, eller om hun blot har villet gøre sig interessant eller har villet bringe sine uvenner i fedtefadet, det kan man ikke se. Da Tekla neppe forekommer som virkeligt navn i Danmark før slutningen av det 18. aarhundrede, er der grund til at antage, at den her omtalte „Tekla“ er den „dreng“, som enhver hex mentes at have i sin tjeneste, og som gerne udstyredes med fantastiske eller meningsløse navne. Personnavnet stammer fra Schillers Wallenstein.

Det er ikke saa underligt, at der netop paa Nakkebølle kunde tænkes at husere en hex, for allerede Eiler Billes avdøde onkel Eiler Brockenhuus til Nakkebølle havde søgt at finde en forklaring paa sin hustru Anna Billes svaghed og deres mange spæde børns død i trolddom, øvet av jomfru Christence Kruckow, der senere blev overbevist om at være en hex og henrettet i Aalborg. Der var derfor jordbund nok for tanken om hemmelige kunster, og man maa nærmest undres over den nøgterne maade, hvorpaa Falk Gøye i sin instrux griber sagen an.

Paalægget om at isolere fangen og om ikke at søge at paavirke hende, hverken ved haard behandling eller lemfældighed, vil forekomme enhver sundt og fornuftigt. Naturligt er det ligeledes at lade hende formane av præsten, da trolddomssager jo nærmest hørte under gejstlighedens ressort. De spørgsmaal, der skal stilles den anklagede med hensyn til hendes beskyldninger mod andre, og kravet om, at hun skal gøre ordentligt rede for, hvorfra hun har sin viden om, at Eiler Bille er forgjort, er klare og rimelige. Kun ett punkt virker forstemmende: truslen om at „hexen“ kan blive tvunget til bekendelse, men pinligt forhør var nu engang et naturligt led i tidens retspleje, ikke mindst naar det gjaldt hexe.

Instruxens sidste stykke synes at vise, at Falk Gøye har ment, at troldkonen havde, eller i det mindste havde ladet forstaa, at hun havde, en stærk indflydelse paa de personer, som hun beskyldte for at have del i hans svogers svaghed.

Selvom det her trykte aktstykke handler om overtroen i en av dens uhyggeligste former, viser det dog osse, at selv den, der troede paa hexe og troldkunster, kunde behandle en saadan sag paa en forholdsvis nøgtern og fornøftig maade. Det er blot skade, at vi intet kan faa at vide, om sagens videre forløb.

Note:

Instruxen findes i Karen Brahes bibliotek i pakken: Sager afleveret af Hofjægermester Vind 1919. — Eiler Billes ligprædiken er trykt 1651. — Om Eiler Brockenhuus' stilling til hexesager se bl. a. Meidell: Bille-Ætten. II. 1. 351 ff. med henvisninger.